

# ВОЛЬНАЯ Беларусь

Тыднёвік палітычны  
і літэратурны.

Умовы падпіскі:

На год.....12р. —

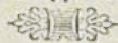
На поўгода.... 7р. —

На 1 мес.... 1р. 50к.

Адрэс рэдакцыі і адміністрацыі: г. Мінск Захараўская, 18. Тэл. 776.

Перамена адрэсу 50 к.

Год выдання II.



Цана асобнага № 40 к. п.

Ніхай жыве Вольная Беларусь!

**Зьмест № 9:** **Ен ні згіне...**, верш А. Гаруна; **«Пауночныя Балканы»**, артыкул Я. Д.; **Увагі да нацыянальнага руху**, артыкул А. Прушынскага; **Прыфрантавы рубеж на Беларусі**, нататкі і ўражэнні З. Бядулі; **3 романы «Крыж»**, апавяданне М. Гарэцкага; **Вершы**, Якуба Коласа; **Уселякія весткі** і др.

№ 9. 1918 г. 17-го сакавіка 1918 г. № 9.

## Ен ні згіне...

(Настроі).

Ці дзялю я свой сум с цішынею,  
Ці жартую с сябрамі над чарай,  
Перад мыслю таямна маю  
Ніадступнай, вазойлівай марай,  
Як жывы, як бы узаты з натуры,  
Усе малюецца вобраз пануры:

Як калосся у жытнім полі  
стаяць людзі на раўніне;

Бытцам вепяр каласочкі,—  
гэтак сум іх прыхіляе.

Ані шэпту! Часам толькі  
маць-зямліца ўздыхае:

«Ой, пагіне... Усе пагіне!»

Захаваўшы слонцо, укрылі  
небо імглішчы і туманы;

Ніпагодай край, здаецца,

ад прадвеку той забраны;

І ні кліч яму ты долі:

гіне зык тут нізваротна;

Замірае слово нават...

Ах, маркотна!

Усе мне вобраз цяжкі той здаецца,

Ці адзін, ці хаджу між людзей я...

Толькі-ж... раптам, часамі прарвецца,

Бы шаленства якое, надзея:

С-пад сьвятых нябес блакіту

Прамяніста сонцо зьяе

І дзяцей зямлі з нябыту

І з завіку паднімае.

І буе духам вольным

Той народ, што на раўніне

І жывець жыццём давольным...

— «Ен ні згіне! Ен ні згіне!»

191/18г.

А. Гарун.

## «Пауночныя Балканы».

Пад гэткаю назваю з'явілася у заграничным друку стацыя французскага публіцыста Вільяма Мартэна. Віленская беларуская газета «Гоман» у № 19 ад 5-го сакавіка, знамячы з зместам памяненнай стацыі, разважае пытанне, ці мае слухнасьць увага Мартэна, калі ен перасьцярагае вялікія дзяржавы ад утварэння дробных дзяржаваў паміж Нямеччынай і Расіяй, — «пауночных Балканаў».

Тлумачучы прычыну безупынных свараў і змагання паміж балканскімі народамі, Вільям Мартэн бачыць паўтарэнне абмылак 1872 г. у цяперашняй палітыцы Нямеччыны. Нямецкія дэлегаты прызналі права народаў: Курляндзія, Літва, Эстляндзія, Ліфляндзія, Польшча, Беларусь, Украіна жадаюць нізалежнасці. Тым часам, усе гэтыя народы так перамешаны між сабою і маюць такія супрэчныя інтарэсы, што спаўненне іх пажаданняў будзе ніпакойць усю Еўропу. Толькі Польшчу аўтар адгэтуль вылучае.

«Ніхай так», — піша «Гоман»: — «можам сьмела сказаць, што, апроч ніпамерных апэтытаў яе (Польшчы) на нашу зямлю, нас с Польшчай нішто ні злучае. Запрауды: паведдуг нацыянальнага складу, Польшча рэзка аддзяляецца ад усіх суседзяў; эканамічных інтарэсаў, супольных с Польшчай, мы зусім у нас ні бачым, а старыя успаміны аб калішнім супольным дзяржаўным жыццю з ёю у нас такія горкія, што і супольнасьць гістарычных традыцый адпадае. Мы зьвернемся за тое да рэшты народаў, якія жыўць між Расіяй і цэнтральнымі дзяржавамі,

На першым пляні стаяць два народы: беларускі і літоўскі, якія звяртаюць на сёбе увагу тым, што нацыянальнымі і жыццёвымі інтарэсамі і гістарычнымі традыцыямі ні раздзяляюць, а злучаюць іх у адно. Нацыянальныя, — бо маюць яны тых самых ворагоў, с якімі ўжо даўно змагаюцца за свой быт, бо цэнтр нацыянальнага жыцця у іх супольны — Вільня, каторая, ледучы на этнаграфічным беларускім абшары, была супольнай сталіцай абодвух народаў с таго часу, як тут залажылася Беларуская-Літоўская дзяржава пад імем Вялікага Князства Літоўскага. Жыццёвыя — бо беларускі і літоўскія абшары складаюць адну вылізарную гаспадарку, жывуць адным эканамічным жыццём, у каторым зьдэнало іх ад выкоў цагачення да Балтыцкага мора і цяпер зьвязывае дапасаваная да гэтага сьстэма дарог — чугунак, шасэ, а так само супольныя водныя дарогі — рэкі... Дый тое трэба адзначыць, што дзеля разьвіцця прамысловасці на этнаграфічна літоўскім абшары і дзеля збыту іх Літве патрэбны багатыя сырыя Беларускія землі, для каторых ізноў важна мець фабрыкаты літоўскія, дастаўленыя без аплаты мыт Урашні, гістарычныя традыцыі у беларусаў і літвіноў — тыя ж самыя: яны

супольна стварылі сваю, некалі нізалежную, дзяржаву.

Вось-жа разьвязка пытаньня аб нізалежнасці Беларусі і Літвы напашываецца сама сабой: утварэнне дуалістычнай дзяржавы, зложанай з дзвюх аўтаномных нацыянальных тэрыторый з адной найвышэйшай цэнтральнай уласцю. Гэтак справа робіцца шмат прасцейшай.

Далей, возьмем суседзяў Беларуская-Літоўскага краю. Для нацыянальных спораў між беларусамі і літвінамі — з аднаго боку, украінцамі і латышамі — з другога ніякаго грунту німа: ні водзін з гэтых народаў ніколі ні выяўляю жадаўня панаваць над другімі; кожны мае зусім выразную нацыянальную тэрыторыю; эканамічныя інтарэсы іх ні раздзяляюць, а злучаюць, прымушаючы шукаць саюзаў і укладаць конвенцыі аб прывозе вытворай адной стараны чугункамі другой, аб абмене прадуктамі і т. д. Мы бачым, што між Украінай і Беларуссю ўжо некалькі месяцаў ідзе супольная работа у беларуска-украінскай эканамічнай камісіі у Кіеві. Мы ведаем, што Курляндзія — пры безпасрэднай граніцы нашага краю як з Расіяй, так і Нямеччынай, — у такой жа меры мае карысць з беларуска-літоўскага транзіту па чугунках яе, як мы — з доступу да латышскага узбярэжжа мора.

Гэтак ні кажучы аб Польшчы, дзеля ніспакойства п. Вільяма Мартэна ніякаго грунту німа. Мы казалі: «ні кажучы аб Польшчы», бо запрауды, толькі з не стараны мы бачым захватныя апэтыты на чужыя землі, выплываючыя ні са злой волі польскага народу, а з нішчаслівага географічнага палажэння Польшчы. І тут перад Еўропай уздымаецца безспорна труднае пытанне: як супакойць Польшчу?

Мы ні прабуем разьвязываць гэтаго пытаньня, — ніхай над ім напашуюць вялікія дзяржавы. Але адно можам сказаць напашод: калі дамаганні палякоў маюць быць здаволены коштам таго ці іншага с суседніх народаў між Расіяй і Нямеччынай, каторыя жадаюць поўнай свабоды кожны для сябе, дык утворыцца ніколі нізакрываючая рава, каторая і дасць аснову дзеля «пауночных Балканаў».

Так, дзеля добрага суседзкага нацыянальнага жыцця Літвы і Беларусі перашкод німа, а дамаганні Польшчы крыюць у сабе цяжкія skutki і для самой Польшчы. Згоды у Беларусі с Польшчай быць ні можа, — аб гэтым напашлася «чалітыка на крэсах». Ненавісць да усяго, што польскае, — вот плев працы гэтай палітыкі і заплата беларускага народу за вякавы зьдэк і паняверку. Ні Польшчы ні Маскоўшчыны, — Беларусь мае уласны шлях і з яго ні збочыць... Я. Л.



## Увагі да нацыянальнага руху.

«У істоті ўсякі нацыянальны рух мае мешчанскі (буржуазны) характар і заўсёды становіцца ў адпавядальным надзеямі і дамаганнях работніцкага стану».

«Нацыянальнае пачуццё падтрымліваецца і шырыцца валадарнымі станами, каторым трэба падзільць работніку, каб потым лясчэй было разбіваць іх у борах за эканамічны паліпшэнні».

Такія, цалком хвалшвыя, погляды пашыраюцца шмат кім с правадыроў сучаснага [з большэвіцкім нахілам] сацыялістычнага руху, якія добра запам'ятаваўшы сабе словы граматы камуністаў: «работнікі ні маюць бацькаўшчыны. Нельга пазбавіць іх таго, чаго ў іх німа», забыліся саўсім аб правіле: «спосаб разумавання марксізму дыялектычны».

Заданнем нашым ні ёсць спрэчка с такімі сацыялістамі, але залічаем ні лішнім сказаць некалькі слоў аб прычыне, змушаючай іх адступаць ад здаровага спосабу разумавання і правільных поглядаў.

Прычына гэтая—псыхолёгічнага парадку і мае пачатак у характары той працы, якую прыходзіцца рабіць сацыялісту.

Сацыялістычны ўстрой—анцітэза сучаснага ўстрою. Ён мае запанаваць толькі на грузах цяперашняга супольства.<sup>\*)</sup> Сацыялістычная ідэя—гэта брадзільны пачатак новых кшталтаў жыцця ў цяперашнім ўстрою, заўсёды яму варожы і ні свой. Праца сацыяліста скіравана да будавання гмаху новага жыцця сярод сучаснасці, каторую ён ніўчына намагаецца зруйнаваць, праз што заўсёды павінен быць на старожа, бо навокал яго непрыяцельскі кошт. Тысячы нібезпечнасці пагражаюць яму—воіну за будучыню—ў кожным мамэнце, а на перадзі сьвеціць вялікая «ваенная дабыча». І німа дзіва, што часамі ў ваяўнічым запале, а часам паддаўшыся слабасці, ён можа згубіць меру відочных рэчаў і часу. Бо і сацыяліст мусіць прызнацца: «чалавек я, і усё чалавеччае мной ўладае.» Тады яму здаецца, што мэта, да якой кіруецца усё яго духоўнае жыццё, ужо саўсім блізка і каб яе дастаць—досыць ступіць яшчэ адзін толькі крок ці выцягнуць руку. Тая грамадзкая сіла, на якую апіраючыся спадзяецца ён дасягнуць свае мэты,—пралетарыят, работнікі,—перацэніваецца ім у такі мамэнт, здаецца мажнейшай, чым ёсць напраўду, бо яму, каторы заглядзеўся ў будучыню, чакаючы найбарджэйшага яе зышчэння, моцна хочацца ўзмацавання гэтай сілы, каб, калі можна, з а р а з - ж а пера-

скочыць с «панства прымусу ў панство свабоды.»

Моцнае бажанне найхутчэйшага зышчэння яго ідэалу, а часамі, у слабых людзей, і жаданне са м о м у ўступіць у «зямлю абяцаную»—вось той псыхолёгічны чынік, які часамі змушае сацыяліста адступаць і ад гістарычнай праўды і ад правільнага спосабу разумавання.

Чынік гэты, здаралася, панаваў часова і над людзьмі вялікай разумовай сілы і здольнасцяў. Сацыялісты брадоўцы (утапісты) як Оўэн, Сэн-Сімон, Фур'е Кабэ,—людзі вялікай аналітычнай моцы, найлепей за ўсіх сваіх сучаснікаў бачыўшыя хібы акаляючага іх сьвету, рабіліся дзяццямі, як толькі пачыналі думаць аб будучыне. Ім здавалася, што для шпаркай, фэрычна прастай, перабудовы супольства, апрача трафіна накрэсаванага пляну, трэба саўсім німнога: толькі агульнай згоды, толькі паспалітай добрай (як у іх) волі.

І з вядомых сацыялістаў т. зв. «навуковай школы» ні усе былі чужымі гэтаму граху. Напрыклад, калі ў 1898 г. германская соц.-дэм. партыя адтрымала першы раз на выбарах у рейстаг каля 3-х мільёнаў галасоў за сваіх кандыдатаў, адзін з бацькоў гэтай школы, Энгельс, паддаўся самаашуканству і прарочыў, што ў хуткім часе, усяго праз некалькі гадоў, мусіць наступіць сацыялізм.

Гэты-ж чынік, здаецца нам, лежаў у грунце моцнага проціўмілітарнага Эрвэістскага руху ў Францыі, хаця жыццё зрабіло потым з Эрвэі зайдлейшага мілітарыста.

Ён жа выклікае ў жыццё і анархізм, які ў сваім тэарэтычным засноўку і практычных праявах ёсць ні больш, як безсільны пратэст проці сучаснасці.

Калі з такога пункту паглядзець на праявы расійскага грамадзкага жыцця, пачынаючы ад марца 1917 году, то шмат якія з іх зробіцца і ясьнейшымі і больш зразумелымі, а паміж імі і тая ніспадзасць, з якой расійскія «цэнтральныя» і «левыя» сацыялісты адносіліся к праявам нацыянальнай сьведомасці і нацыянальна-палітычнага руху сярод нівялікарускіх народаў імперыі. «Дзеля таго, што ім так бажалася—ім так здавалася.» Ім, расійскім сацыялістам, такі доўгі час у кляшчатках найцяжэйшага самаўладства марыўшым аб свабодзе і так раптоўна, ніспадзевана для сябе пазбаўленым усякіх перашкод, выскачыўшым з падполля на шырокае поле дзержаўнага будаўніцтва, уроілося, што «другі дзень пасья сацыяльнай рэвалюцыі» мае быць «заўтра», а «першы» ужо настаў «сягоння.» Колькасьць гэтых тэрмінаў ні ўсімі, канечне, лічылася аднаковай, што залежало толькі ад характараў і дась-

вядчэння асобных людзей, але ад ніякіх праграмаў і тэорыяў.

Людзі больш спакойнага характэру і лепшага тэарэтычнага і жыццёвага дасьвядчэння разцягвалі «сягоння» і аддалялі «заўтра» на ніпэўна доўгі час; гаражэйшыя з натуры аблічалі «сягоння» у 10—15 гадоў, а «заўтра» паказвалася ім ужо ў малюнку праўдзівага Эдэму: а маласьведомыя і саўсім цёмныя новічкішы сацыялізму, у якіх перарабілася большая часць салдацкай, работніцкай і селянскай люднасці ў Расіі, думалі проста:—што «сягоння» гэта зараз-жа,—як сказаць, а «заўтра» мае быць праз 24 гадзіны і да такога разумення стараліся ставіць свае учынкi.

І праявы нацыянальнага руху (які здаецца агульна-народным, але бывае такім вельмі рэдкім) здаваліся большай часці з іх (расійскім сацыялістам) і ніпатрэбнымі і шкадлівымі для інтарэсу ніваладарных станаў, работніцкага і селянскага. Нашто дзіліцца, калі наступіў час агульнага карыстання агульным дабром? Дзеля чаго драбіць свае сілы, калі патрэбна зьяднанне ўсіх для абароны «новага супольства?» Нашто гэтыя «мовы», «культуры»—забыткі старога сьвету, калі зступіла на зямлю сьвятая вестка ўсясьветнага брацтва? Нейначэй—гэта «праца мешчанства.» А калі нават гэта рух і самога працоўнага людю, то гэта адсталасць, якой ні павінна быць мейсна ў сучаснасці. І адсюль: вайна словам, агнём і мячом проці нацыянальнага адраджэння. Вось прычына, якая змушае нікаторых правадыроў сацыялізму ў Расіі і іх вучняў шырыць сярод пасольства хвалшвыя погляды на нацыянальнае пытанне і нацыянальны рух.

Другой німа. Праўдзівы, ні заражаны психозам сацыяльнага бунту, сацыяліст ніколі ні ашукаецца ў значэнні слоў граматы Камуністаў: «работнікі ні маюць бацькаўшчыны. Нельга пазбавіць іх таго, чаго ў іх німа.»

А. Прушынскі.

## Прыфрантавы рубеж на Беларусі.

(Нататкі і уражэнні).

### II.

Промыслы, промыслы і промыслы. Куды ні павернішся, дзе ні глянеш,—усюды цябе спатыкае чалавечая безмерная смага да нажывы, да легкіх грошай: салдаты-артыльшчыкі прадаюць за бэзпэнкі крадзяныя боты, палаткі, абмундзіроўку. Кожны казак мае ў сваім пакоўным сядле цэлыя магазыны розных награвованых рэчаў—загаркі, сярэбраныя лыжкі, відэльцы, плюшавыя коўдры,

\*) Слово «супольства» азначае гэта суму дзержаўна і прыватна-праўнічых, так само гаспадарчых адносін, якія пануюць паміж людзьмі, т. е. тое, што ў расійскай тэрміналогіі разумеюцца пад слоўмі «сацыяльны парадок».



абрусы і ручнікі. Часамі прадаюць нават самавары, скрыпкі, швейныя машыны, дамскія пальты і дзіцячыя абуткі.

Васковыя бабы-салдаткі прадаюць некаторыя рэчы з сваіх пайкоў, якіх яны ні ўжываюць, напрыклад, цукер і гарбату. На гэта ёсць спецыяльныя скупшчыкі, каторыя разбеджаюць па вёсках і скупліваюць у селян «ніпатрэбныя» прадукты.

Цукер ідзе на гарэлку і на цукеркі.

С таго часу, як забаранілі цукерням у Мінску рабіць цукеркі, адкрылася цукерня ў глухім лесі, на Даўгінаўскім тракту, некалькі верст адзаст. Здарэньне. Там працавалі і у дзень і у ноч, потым вывозілі ў розныя гарады і на фронт «монпасье».

Мястэчковыя і селяне вазілі з Мінску пшонаю муку, соль і газу [тады як было забаронена вывазіць] і прадавалі па вёсках і мястэчках за шалёныя грошы.

Па мястэчках (ні гледзячы на ранейшыя пагромы казакаў пры адступленьнях і наступленьнях) кіпело гандлёвае жыццё. Залажылі крамы ні толькі быўшыя гандляры і крамнікі, але, нават, шаўцы, краўны, кавалі, вучыцелі і ўсё тая, у каторых былі такія-сякія «здоровыя клёпкі» у галаве. Гандаль закружыў усім галовам.

Прамысловасьць гэту развілі блізкасьць пазышчы, інтэнданцкае дабро, інтэнданцкія скрытныя чыноўнікі. У гэтай прамысловасьці адкрываецца цэлая оргія крадзенага безлічанага «казённага» дабра.

Інтэнданты без усякага сораму прадавалі за малыя грошы розным купцам цукер, крупы, муку, падошвы, боты, абмундзіроўку, бялізну, мыло, масло і др., — тавары на соткі тысяч руб. вартасьці.

Гэтых купцоў называлі «інтэндантамі». Іх склады зрабіліся багацейшымі за праўдзіва інтэнданцкія. Потым інтэнданцкія чыноўнікі куплялі у дастаўшчыкоў папрадчыкаў гэтыя самыя тавары і другі і трэці раз... А тавары, як заварожаныя, усё верталіся назад... Гэткім спосабам інтэнданцкія тавары на паперах перабывалі на усіх пазыцыях, а на ўжываньне салдатам вельмі мала пападаліся.

Прадукты плавалі проста, без усякай мэты, як «по синимъ волнамъ океана корабль одинокий...»

Інжэнеры, якія будавалі розныя баракі і масты, купляючы лесу на 100 р., выдавалі распіскі на 1000 руб., а грошы дзялілі папалам з гаспадаром.

Фуражыры да такога безстыдства дайшлі ў гэтым кірунку па вёсках, што заходзілі да нізшаемых людзей, каб ім пісалі карткі на нібы-то адтрыманыя грошы за сено і авёс.

У Вілейцы (Вілен. губ.) быў такі выпадак. У аднаго ваеннага дастаўшчыка афіцэр прынімаў авёс пад вагу. Гэты самы афіцэр рабіў з ім розныя комбінацыі. Пры гэтым як раз быў чужы афіцэр. Той прымеціў, што дастаўшчык фальшывіць вагу і сказаў гэта афіцэру-прыёмшчыку. Афіцэр-прыёмшчык добра гэта і раней ведаў, але, каб выйсці з такога нізкавага становішча, даў дастаўшчыку некалькі зычных аплявухаў-пашчэчынаў. Дастаўшчык чуць ні аблізваючыся міргнуў афіцэру—свайму хаўрусьніку, што ён добра зразумеў яго хітрыкі і ні крыўдзіцца на яго. Некалькі дзён хадзіў дастаўшчык з апухлым тварам, але прыняў за добрае, бо гэтаго вымагаў «стратэгія». І рабіў ён далей свае апэрацыі з інтэндантамі.

Кралі ўсё, хто толькі мог. Па мястэчак і гарадох (Вілейка, Даўгіново, Крайск, Куранец, Вязынь, Ілія, Раданьковічы і др.) так само па ваколічных вёсках усё падрабна гэта апавядаюць.

А калі часам нападаліся некаторыя з «вольных» і выкруціцца не ўга было, то камэнданты па мястэчках ўжывалі «бязрозавую кашу». За купленыя у артэльшчыкаў бочкі з маслам, палаткі, боты і г. д. селян секлі розгамі самым патрыярхальным спосабам, аж дыміло... А зладзеяў вышага калібру выкуплялі з бяды асобы «з уплывам» с прыгожаго полу.

Кожнае мястэчка мае сваю хадатайку, «полкавую даму», каторая ў добрых, інтымных зносінах з «вышым начальствам»; разбеджаюць з гэтым начальствам на аўтамабілях, пырскаюцца дарагімі парфумэрыямі і ядуць шакаладкі. Чуць ні што тыдзень мяняюць усё новыя каракулявыя пальты, начэпліваюць на сябе золата і шоўк. Гэтыя сучасныя гэтэры, нібы густы плюшч, аплялі увесь фронт, высасываючы сокі; гэты тая Юдыф, што ні абманываюць сваіх Галіфэрнаў і галоў ім ні адсекаюць, а толькі закручываюць. Большая частка гэтых фаворытак у сучаснай вайне—с сёстраў міласэрдыя. Яны лічуцца вялікімі збавіцелькамі розных, а па большай часці нісумленных, людзей. І тыя людзі глядзяць на іх са шчырай павагай, як на вялікіх, магічных жрыц....

Знаў я асобіста адну такую фаворытку ў м. Н. Бацька яе—вялікі ваенны папрадчык, муж у палоні, а яна—інструктар «па інтэнданцкім справам». Разбеджае па усяму фронту і прыфрантавых гарадох с палай сьвітай сваіх палоннікаў, ад пагонаў прапоршчыка да генэральных чырвоных лампасаў. Яна хваліцца ў нэлым раёні. Ні мала яна, як акула тая, глынула казённых грошай.

Яе маленькі сыноч, у чаркескай форме, і то хваліўся мне, што ўсе афіцэры маму яго цалуюць... Праўда, хваліўся ён мне і другімі сваімі энцыклопэдычнымі адукацыямі. Напрыклад, ведае ён усё ваенныя чыны і іх тытулы. Ведае ён клічкі усіх сабак у цэлай ваколіцы.

І паміж усім гэтым хаосам здзіўляўся я, калі спаткаў у беларускай вёсцы палонніка-аўстрыяка славянкіна, каторы так-само гандляваў. Абарваны, абросшы барадой, ён прадаваў ілюміновыя цярсьцёнкі і Хрыста... Ні так прадаваў Хрыста, як Юда, на мукі, але ніжывога, з альховага дрэва выразанаго. таннымі малявідламі размазанаго, нізграбнаго, с крывымі палачкамі, замест ног, с тварам нейкаго разбойніка...

Старыя бабы ахвотна куплялі і ківалі галовамі... На вялікім гандлёвым рынку крадзенага народнаго дабра, над рэчкамі чалавечай крыві палонныя людзі «прадавалі Хрыста». А ўвакол іх кішэлі палоннікі Молоха, рабы нажывы.

Ніпрытомны залаты каскад бушаваў, скакаў, пераліваўся з рук у рукі, як у чортавай калысцы. Апекуны народу пад рознымі фірмамі, пад хітра-мудрымі дрэўкамі вялікіх патрыятычных дзеячоў, свабодна няньчыліся з грашмыма—праўдзівым сьведэцтвам на кроў і пот мазолістых народных рук.

І часта, як у хамэльёнаў, мяняліся коляры грашавых знакаў: рознакалібэрныя маркі, ваенныя пазыкі, пазыкі волі, «керанкі» і г. д..

І часта, як на кінодраме, мяняліся ідэі ў кіраўнікоў масамі. А глаўная ідэя,—святая сьвятых кожнаго,—была адна: вялікая смага да нажывы, набіўка кішэняў... Залаты хмель закружыў усім галовам.

Аж страшна, аж жуласна робіцца, як абхопіш у думках увесь гэты кашмарны абраз. А усё на народны рахунак—яго плечы павінны за усё гэта адпавядаць.

Вайна—гэта тое чароўнае зельле, што перакідывае людзей у зьвяроў і у яшчэ шмат чаго горшаго.

Увесь лёгкі слой ранейшай культуры выходзіць, як яечная скардупіна, і астаецца адзін голы страшны Адам з воўчымі клыкамі...

(Далей будзе).

3. Бядуля.





## 3 романа „Крыж“.

На гаю.

...Ды йшоу, абы ісьці.

Мінушы свае агароды і узняўшыся на узгорачык блізка шляху, прыстоіў, глядзючы,—кудой лепі пайсьці. Навокала па усяму лагу, ад сьцежкі, што выходзіла лі маста на шлях, да канавы, што тут ужо рабілася падобнай да рэчкі, быў купнік. І Лявон успомніў, як у маленстве дзеці, ходзючы тут да школы, казалі, быццам чулі ад старых, што ўсе гэтыя купіны—магілы пранцузоў. Тут жа было некалькі сажалак, зацэптых і зарослых чуткім пакрывам з моху, сакі і караньня, на каторы ні ўсходзілі ні хлопцы, ні коні, бо можна было праваліцца, а зламчы у познюю пару. І шчэ казалі, што у адной нейкай сажалцы есьць грошы і заклатае машынінае дрэво, кавалачкі каторага, цмяныя і цьвердыя, іншы раз пападаліся на лагу, калі хлопчыкі, закасаўшы калашыну, лезлі ў багню ламаць пухокі ці ірваць лілеі. Казалі, што у Купальскую ноч і ў восень на Рабінавую ноч, а таксама і ў другія страшныя ночы здаецца тут аганек, баран без галавы, чорненькі сабакка і чорт ведае што.

Так успомніў Лявон тутэйшае паданне аб тым, як ехаў нешта раз а познай парэ Цімох Слабаджанскі ад песьні с талакі і з маленькім батрачком-паваждаем і ні аб чым ні думаў, а хлопчык дрэмаў на калесах; як раптам конь пачаў порекаць, паставіў вушы дыба і пачаў уцінацца.—«Нэ, нэ!»—сказаў Цімох і пачуў, як з лязняку, з балота, ні-то хто адсукнуўся: «нэ, нэ», ні-то баран заблекатаў. А з долу, ад рэчкі, халадком цягне і вада на месяцы блішчыць, блішчыць, толькі пустаўна і нібы страшнавата сярод гэтай начавой прыгожасьці. Цімох узбудзіў хлопчыка, каб было веселей, і толькі ж яны над'ехалі на шляху да тэй рэчкі, як с-пад мосту выскачыў чорны баран і кінуўся ў бок, у зарасьні. Пакруціўся ў кустох і зачэпіўся рагамі за галле.—«Дзядзька,—кажыць хлопчык: нечыі баран у полі астаўся; зловім, завязем да хаты.» Кінуў Цімох вожкі мальцу, падбег да чорнага барана, выкруціў яго з вербалозу і панёс на калесы. І здаўся яму баран дужа важкім і патта змірным. Палажыў яго ў нагах, даў рогі мальцу ў рукі, і паехалі сабе. А конь усе хранець. Да таго ішоў легка, а як палажылі барана, пачаў цягнуць праз сілу, як, слово, вялікі воз. Зрабілася Цімоху акропва, прысунуўся ён бліжэй да хлапца, а на таго ўжо напачу гэткі сон, што ні можа ведаць падняць. Патаўкаў яго Цімох—толькі мычыць хлапец, ні прачынаецца, а баран ляжыць, касматы, крутарогі, вачы блішчыць. Саўсім затрусіўся Цімох, а конь насіў дыбачь, аж пара з яго паваліла,—да таго стаміўся. І жвір' над каткамі пішчыць. Дзело выходзе, відань, нічыстае. Даўміўся Цімох, якога барана вязе, і ўжо ні ведае, як адкасацца, і чуць—валасы шапку, уздымаюць.—«Эх,—думаць сабе:—чаму быць, дык быць»,—сханіў барана за рог леваю, а праваю рукою раптам яго: «Ва імя Ацца й Сына...» Як пыхнуў тэй баран с калес, як зарагатаў па-чалавечку па ўсе балоты, аж водгукі с Панскага лесу пакаціліся, так страшны рогат паўсяму полю і логу, па моху і купніку загрымеў. Зынік за лозамі ў белаватым, туманным бяздонню ночы, залітым бліскучасьцю нямога месяца, чорны баран, а Цімох думаць: «Балазе ж нашоу раду вытурыць цябе с калес!»—абшчапіў хлопчыка ды пугаў па каню, па каню. Куляў узяцелі на сонную вуліцу над вокны канцавой хаты. Сабакі пачалі брэхачь,—павясялелі мае талачане.

С ціхай прыемнасьцю успомніў аб тым Лявон і пачуў на душы падобнасьць да такога ж самага страху і містычнай бо-язкасьці, як было ў маленстве. І потым узварухнуўшыся ад успамінаў і страціўшы ачараванне, пашкадаваў, што цяпер, сярод зразумелага іраўдзівасьці, німа ўжо ні веры, ні на-строю, і праз тое пуста і цяжка.

Мілыя, дарагія часы маленства! Колькі страху набраўся Лявон лі таго мосту, ходзючы адзін позна вечарам са шко-лі, калі настаўніца кідала да цемнага за галужу. Мост і кла-дзішчо—два пераходы, на якіх маліўся Лявон і баяўся гля-дзець у бакі, хоць дужа цягнуло зірнуць.

Узыйшоў на масток, складзены с круглякоў, піроўных і абы-як збітых. От сьляды панскага самакату: шырокая пала-са елачкаю ад катка. У дажджавое надвор'е, а зламчы ў вес-ну і восень, часта застрэвала тут на гаці машына, і з му-жыцкіх хат ішлі мужчыны і хлопцы, нясьлі задоўгі і вожкі, зачэпівалі яе і са сьмехам і гобаннем цягнулі яе на сухое, як бурлакі лаббу, за што пан даваў рубля. А гаць і мост так і векавалі абы якія, ціпаладжаныя і ціраездныя.

Наўкола было прыгожа, як усягды ў канцы лета, хача ціха, ціха і пуста, ажно пудліва. Улева, паміж шляху і логу, разьляглося аж пад далекі лес—Салаўбеў Машок,—голае поле, ужо выбітае пасьля жніва стадам, паласатае ад вузенькіх шнуроў і бурых межаў і такое маркотнае.

Па той жа бок шляху, але на тэй старане логу, была зжатая яр.

Гдзе-ні-дзе шчэ стаялі ўслоны з аўсяных снапоў. На 'днэй палосцы былі бабкі і конь. Па шляху тарарахаў нехта на калесах з жэрдыю, зьезджаў у бок па сьценку і пад'ез-джаў да тэй палоскі; ні адірагаючы каня, станавіўся сярод бабак і бяручы адразу ў абедзьві рукі па многа кароткіх сна-поў за курчавое шпанацкае калоссе-мяцелкі, клаў на воз. Выдзеляўся сярод поля жоўтага зялёны, пасьпезваючы гарох і пажоўклы лапкі бульбоўніка.

К Уздзьвіжэнню апусьцець яровае поле і зробіцца, як і тое, жытнае.

Лявон пашоў з мосту ні па шляху, а ўправа па лагу, лі рэчкі, уздоўж засеянага жыта. На душы было пакутна, і мусі праз тое тры бярозкі пры дарозі, першыя з логу, зда-ліся цяпер адзіноткамі, хоць і шумлівымі, як і раней, у ма-ленстве, але куды жалабнейшымі і быццам ні такімі прыго-жымі і нат' мізэрнымі.

Край жыта загібаўся дугою, і за наваротам Лявон уг-ледзіў хлопчыка і дзеўку з граблямі. Яны надскрбалі кам-лыжкі з логу на пахату і разьбівалі іх грабильнішчам, павяр-нушы граблі да гары зубамі, і потым заскароджывалі.

Хлапца Лявон ні знаў, а дзеўку ведаў, як раней была яна нівялічкая, нечая з Б., ды забыўся, як зваць. Павыра-сьлі ўсе за той час, пакуль ён бадзяўся на чужой старане. І дзіўна было цяпер адразу ўбачыць вялікай ўжо і нявестай, ці замужнай, тую дробную дзевачку, што бегала босінкаю, у даматканай спаднічцы, набрыж матузкамі падвязанай на пля-чох, і ў памяці такой засталася.

Калі ён падыйшоў, хлопчык, маючы граблі на рабоці ад-нэй рукою, другой падняў прывычным рухам штаны і гля-дзеў на Лявона ніліна с пад зімовай, штучнага баранку, шап-кі. Жупанок быў рашнілен; чыстае, дзяціннае лічко і кончык кругленькага носіка трохку начырванелі, а над носам быў прыкметны сьлед ад нідаўнага мокраго.

Дзяўчына хачела паказаць, што ні прыкмечаць, і руп-ней падгрбала камкі. Рабенькая хвустачка, шэры хатні палу-сьвітачык і падвязаная нясемкаю, з апушчаным задам, дамат-ганая старэнькая спаднічка і лапці. Была ў тым свая сама-бытная прыгожасьць, ды жадалася Лявону ўбачыць яе ў тэй ба спаднічцы, ды скроенай складней таксама і ў сьвітцы; ну, й у хвустачцы, ды завязанай шырынкаю. Талія, русая каса с касьніком замест таго, як есьць... Ды ўжо ні будзе сваёй старой прыгожасьці.—«Але, гэта я бачу так амэрыканак, дзяўчын і маладых нашых, прыехаўшых з Амэрыкі. Сваім убо-рам яны лашчюць вока хлапцоў нашых.»

Так думаў і зраўняўся.

— Памажы, Божа!—сказаў ім старое прывітаньне.

— Дзякуім...—с пералівамі адвесьціла яна, ні зірнуўшы.



Шырокія шчокі, шырокі нос, чорныя бровы.

— Дзядзька! Дайце мне сярнічку.—папрасіў хлапец.

— На што табе?—спытаў яго Лявон.

— Пайду у лес—цяпло раскладу.

Лявон зразумеў яго жаданне і палез у кішэню за карабком. Якая любоўта пайсці на лядо і паміж зарасняў, лі пня вазбіраць трэсак, злажыць і падпаліць. Налажыць хвораству, і калі агонь прабьёцца наверх і абхопіць жоўтымі языкамі суччо, лежы тут, грэцца; глядзець, як агонь жугаіць, ліжыць галінкі, дыміць і асьвеіць; і думаць аб восені, ціхім змрочным вечары, доўгай чорнай ночы; ўспамінаць леташні год. І Лявон ахвотне даў хлопчыку сярнічак, бо ён пачуў родны дух у малцу,—абодвы былі сыны народу, душа якога праз гісторыю і жыццё на балотных і лесавых абшарах зрабілася падобнай да таго ціхенька шугаючага цяпла сярод цемнаватай ціхай вясенняй непагодзі на адзіночкім, пакінутым лядзі.

— Ні давайце вы яму: у карты прагуліць,—сказала дзяўчына, шпарка зірнуўшы і напавіўшы хвусцічку.

— Да-душы ж, не,—праудзіва скрыўдзіўся хлапец,—я качарэжкі буду гуць сабе лі коні.

— Даю, даю веры,—ўсміхнуўся Лявон, прыемна гледзячы на дзяцінныя ясныя вочкі, скрыўдзана-праудзіўшы.

— Яна сама падбіла папрасіць, а цяпер—ун!

— Што ж ты ілжэш?—засаромілася дзеўка; скоса, збоку зірнула на Лявона смяшлівымі вачамі ды ўзноў пасунула хвустачку назад.

Пайшоў Лявон далей на кладзішчы і рад быў, што страў таго хлопчыка. Ладна было ўздумаць, што сам быў такі і быў шчаслівы. Пасвіў коні, ведаючы, што гэта—яго праца да зімы, да навукі. І быў горд, што коні ні разу ні былі ў шкодзі, ні разу ні заблудзіліся, былі гладкі. Пачуваў радасць ад здавальнення, што жыццё на-людзку і майце мравотнаўць качарэжкі, класці вопішчы і пачы бульбу. Цікаў і павен чароўнасьці і прынасьці быў сьвет; як легка было жыць! Праўда, былі нізадачы, калі прагуліваў у карты ўсе сярнікі і гузікі, але было спадзеванне ізноў вырнуць. Праўда, было ні дужа добра калець на дажжы, ды якія ж пасыла ладныя ўспаміны! А цяпер?... Чаго жыць, чаго жадаць, чаго шукаць?

Кладзішчы было абконана зарослаю, ніглыбокаю канаўкаю. Тут жа ад яго пачынаўся лог і шчэ ніжэй—цекла тая рэчачка. Старыя бярозы, як зялены груд, выдзелалі яго на ўсёй полі.

Лявон узыйшоў, зьняў шапку і пераксьціўся, пачуваючы ціхую маркотнасьць.

Пайшоў туды, дзе была дзедава магілка сярод магілак усёй радзі.

Толькі адзін, вялікі і вісокі, підаўна выцешаны крыж над сьвежаю, з бурых камкоў зямлі, магілаю і два-тры ўжо староньніх меншых крыжоў стаялі, ато былі паваленыя, з адгінутымі канцамі, з выкінутымі крыжавінамі, заішнэлыя. Тухлавыя, адстоіўшыя свой век, ні даждаўшыя зьмены. На іных магілках былі гнілыя церамкі, адна-дзьве дошкі, ато ні было нічога. Магілкі рэдка ішлі у-парадак, роўна, побач, а больш былі раскінутыя як нападзя,—варанейшыя, даужэйшыя, вузенькія і шырокія, усе нізкія. А дзе былі абы як навапаны, там ужо трудна было разлічыць, ці то зглядзілася магілка, ці так, проста зямелька вышэй. Мала дзе былі абкладзеныя дзярном, прыбітым калочкамі.

Лявон падыйшоў туды, дзе, памяць, маленькі быўшы, прыхадзіў на Радуніцу з усімі разам, і тут во, здаецца, абедзі. Пазнаваў мясціну, пахаваную ў памяці.

На Радуніцу абедуюць людзі, зыйшоўшыя коўкі сямей аднаго роду, на магілцы апошняга нябожчыка, ці калі то быў дзіцёнак, дык на магілі старога чалавека.

Старая, з выкручанаю дзіркаю (нехта ні пасароміўся і на гаю бярозавік пуськаць), пахіленая бяроза, а лі яе—шырокая, нізкая магіла, абкладжавая старым, гнілым церамком і

з дашкою зьверху, пасярод. Дзедава, здаецца.

Жадалася кінуцца на яе ніц, прытуліцца блізенька грудзімі і галавою і заплакаць, заплакаць. Выплакаць любенькаму, роднаму дзеду увесь жаль, ўсю крыуду, ўсю незадакую долю. І хліпаць так, хліпаць, чуючы мокрыя вочы: горка, цяжка, глыбока і палягчэньню ўздыхаючы, посьля плаку, і лежаць, і прасіць у дзеда ўслады і ласкі... І лежы з ім тут наўвекі. Божа мой! ці даўно тое было, як сядзеў ён сьляпенькі, з белаю бародкаю, старымі, выпятранымі, як сівы пыл, валасамі, у альбяных белых штанах і такой жа кашудзі з завязаным на шыі чырвонаю стужачкаю кашняром (сівыя валасы на старых грудзех віднеліся), сядзеў на запечку лі пука бобу і лузкаў яго, складаючы у кухлічкі, а Левачка, уткнуўшыся яму ў падол, выплаківаў горкую абіду, што ні ўзялі на каласы, ні навязьлі у поле, ехаўшы па снапы.

— Цыц, мой дарагенькі, цы-цы!—кажа ён, і якая салодкая апора ў дзяціннай бядзе—гэта старыкоўская ласкава-спакойная гутарка і халаднаватая, сухая рука на галоўцы.

Жадалася кінуцца і плакаць, як толькі можа плакаць душа чалавека, на гэтым замуравелым курганочку.

— Дзедзічка, дзядульчка мой сьляпенькі, ці чуіш ты, як ізноў шукаю твайго люблага подалу, і любячай рукі, і ўслады у жыццёвых нізадачах?

Спіснулося ў горлі і зрыхтуваліся вочы. Ён пераксьціўся з радасцю і стаў на калені пры могілцы.

— Сьнябой, Госнадзі, душу ўсёпнігараба Твайго Лукі...

Паміраў дзед у познюю восень, перад загавінамі. Лявон бачыў яго апошнія тры ўздыхі. Ноч была, ўсе спалі, а дзед квохаў і шантаў ці думаў: «Божухна! Калі ж Ты на мяне сьмертхну пашлеш?» І вот прыйшла яна ўслед за доўгаю хваробаю. Мусі, пачуў яе. Захацеў на двор. Злез с печы, с полу, ніхто ні чуў, калі і як. На хаці да парогу здолеў дайці і шчэ за клямку сханіўся і троху дзьверы адчыніў, а тут ужо захісталіся ногі, абваля ўсе, і асунуўся на парог.

— Тадора! Та-до-ра!—слаба гукаў старую дачку. На вуліцы сабакі загавалі трывожна. Старыя людзі кажуць, што чуюць сабакі, як на запляценню ад гаю да сьмяротніка сьмерць шуміць.

Саскочыла Тадора, ускархнула нявестку Зосю,—сханілі яго, наміраючага баньку, на пол прынясьлі, палажылі, лучынку ўздзілі, сьвечку запалілі, па сына ў другую хату набеглі. Леўка прачнуўся і радасна-паважна сядзеў і бачыў ўсе, малы з балынымі, і спагадаў дзеду, што ханьне яго сьняпніцца, што паслаў-ткі Бог сьмертхну... Тры ўздохі глыбокіх: выпянуўся, рукою сьвечку сыняў, другую з натугай на грудзі ўзлажыў, яшчэ выпянуўся, бязмоўна каўкнуў шырокім ротам апошні раз і заціх.

Так паміраў дзед. І, Божа-ж мой, як борзда прабегалі годы!

Згнілі дошкі на церамку. І крыж той вісокі, дубовы, цяжкі крыж, што зьбіў плотнік, дзядзька Міхалка, гэты крыж ужо згніў; пахіліўшыся, стаіць адна палка, а напярэчына вальніцца сярод сухазелля пад бярозаю. Мох парос, грыбкі параслі, чэрвотчына сыніцца.

Жывыя аб жывым кляпоццёнь, забываюцца на гай. Толькі на Радуніцу так-сяк абіраўляюць магілачкі.

Вот нізабавам і дзедава магіла зруйнаўшыца, а ці даўно ж тое было?

Ах, каротак час, а от ужо ён, Лявон, дзедаў любіў унучык Левачка, прыцягнуўся сюды, згнечены жыццём. Німа нікавасьці, німа жаданьня... Дзед! Цымі унука свайго. Лажыць ён с табою побач...

Дзядуля! Ты праху шмат гадоў, знаў гайдамачыну і прыгон службу і многа чаго ў жыццё зьнес, пакуль папрасіў пакорна: пашлі Ты на мяне сьмертхну.

А твайму Левачку двадцатая вясначка, а ўжо німа чароўнасьці; чуіш, дзедка! Німа каму пажаліцца, ніхто ні дасць ўслады і ласкі. Згублена чароўнасьць існаваньня, дык прымі



ж, дзядуля, яю! Ах, на што была тая навучка?

Лявон устау і пачау кеміць, гдзе павінны быць могількі пакойных браткоў і сястрыцы і цеткіна? Тут, ні тут? Чужая старана, пакуль бадзяўся на табе, адвук ад свайго, забыўся, толькі дзяціныя Радуніцы былі ў памяці, і ен іх выявіць.

— Здаецца,—гэтыя, згладжаныя...

Памаліўся за іх, што ні бачыў ні разу і рухтуецца за-ра набачыць роднёных, безгрэшнымі дзеткамі памершых, набачыць на тым сьвеці, гдзе німа балесці, смутку і уздыхан-ня. Ой, зараз, нізабавам!

Пайшоў сярод могільак да хаткі, што пад заішнэлаю стрэшкаю пад кучамі зяленага галля прыціхла.

Вот у тым, вальнейшым вугольчыку кладзішча, сьвежыя маснычкі з бурых і рудых камкоў. І крыжоў німа. Калі там! Нарадзілася шмат людзей; клопат вялікі маюць аб кавалку хлеба ў тутэйшым жыццю,—куды там да крыжоў, некалі.

Колькі іх ляжыць на гаю, што знайшлі вечны прытулак, вечны спакой.

Вечны! Якое страшнае і вяліка-спакойнае слово. Вечны спакой...

Лежаць старыя і маладыя, дзяды і дзеці, мужчыны і ка-беты. Лежаць ворат і другі. Усе лежаць тутакі пад бярозамі, побач лежаць.

Вярнуўся Лявон і сеў на дзедаў узгорачак зямлі, над тленнай дзедавай абалочкаю.

«Усе лежаць, многа іх ляжыць, вечна... Ноч, дзень, зі-ма, лето. Люты мороз скуе магілкі, суметами глыбокімі засы-піць іх. Бярозы ў шэрані прыгожай падзьвіжва, ні шалохаюць, над імі стаяць. Дзьме замятуха, пішчыць, па полю круціцца; па шляху мужыцкія санкі паскрыпваюць; абмерзлы конь цю-хаіць, а яны лежаць ужо. Ні холаду лютага, ні скрыпу, ні замятухі,—вечны спакой. Зьвечарэіць; у цямноці вецер сьне-гам мяцець, гудзець; можа воук гдзе блізка прабяжыць, за-выць і на весцы сабак снужаіць—мертва тут, на кладзішчы, мертва. Чорная ноч.

Павее цяплом; зьбяжыць сьнег у дол цуркамі вясеннімі, зазьвіць сонейка, лог жоутымі, белымі краскамі зацьвіце; бя-розы зазеленеюць; прыдуць людзі зрання с сякерамі, з гра-поўкамі, бярозак маладзенькіх з лесу прынясуць і тут паса-даюць, дзежну наскрываюць, ляпаць тут будуць. Ды глуха ў магілі. Ці чуеце вы там гэтае ляпанне? А посьля абеду пры-дуць сюды жывыя, старыя, малыя, прынясуць гарэзкі, яец сьвянчонных і усякай яды: пампашак, драгон, яешню, пячыста-го,—загамоніць, зазьвініць гай. Пачануць там-сям на сьвежых курганках выць жаночкія зніцныя фігуры. Ці зайдзіцца там сэрца ваша ад жаласці; ці, можа, прыскорбна вам, вялікім, сьвятым, зробіцца ад сьвятых нашае, жывой сьвятых? Паплачуць, наядуць; вас пачастуюць у славах прыгаворкамі—сьвятых радзіцелькаў—людзі жывыя. І над вечар пойдучь усе да хат: там будуць скокі і песні, музыка, а тут ізноў усе заціхне, апусьне, ноч зьзяіць ізноў чорная; у цямноці толькі лісточ-кі на галінках бярозавых пад ветрам варухнуцца; у вас ізноў вечны спакой.

Так і лето надойдзе; жыто забуе, на лядах гар дымы пойдзе, зазьвініць каса, сере шарне; песня пакоціцца па полю, далаіць да гаю; бярозы, як аграмадны стог сена зяе-наго, стаяць. А пад імі, ўкруг хаткі ўбогай і пустай—вечны сон.

Так і восень ізноў. Ліст сыплецца... Хто жывы, здаровы, шчаслівы ўспомне аб вас, на заціхшыя магілкі?

Хіба часам рупліва дзялчына прыбяжыць, наглядзець на маткіну магілу, сыннець на засыхающую траву буйнымі сьлез-камі: «Мамулічка любая! Благаслаў на жыцце ў сямейцы чу-жой, ні прыветлівай!»

Хіба часам хлопчык з дзялчынкаю ад стадаку с пужкамі, с торбачкамі прыбягуць жаліцца: «Мамулічка родніўка! Узяў тата жану маладую, ах, у нас кашулькі німытыя, у нас га-

лоўкі нічэсаны, хрыбцінка худзенькая, вочкі запалыя...»

Хіба часам ішчэ каго на вечны спакой прынясуць з ла-данаў у паветры, плачам, ціхім гоманам; камбамі зямлі заба-рабавуюць па беленькай, звонкай сасновай трупе...

Зірнуў на галзінік Лявон. Позна, а куды хапацца? Не-куды, як ім во тутакі. Ужо німа клопату; ні паездзіш у дро-вы, ні павязеш нічога на торг, ні трэба солі, абаранкаў куп-ляць, ні трэба грошы ў воласьць везці. Алзелі цябе ў кашулю чыстую, падпіразалі тонкай стужкаю: у лапцікі слабенькія, ні носкія, абуті цябе; злажылі, хвустачкай зьвязалі рукі жоўта-васковыя; грамату праходную пад іх улажылі, як красачкамі абвілі; падлажылі пад галоўку падушачку лісьцяную; астатнім цалаваннем цалавалі цябе,—і ляжы:

— Царство нябеснае.

Звонка, гулка труна, хатка вечная, зачыніцца.

Нахадзіўся, набадзяўся.

Магілку насыплюць. Дзякуй, як крыжык на колькі год паставіць. І ўсе згінуло, мінулося, расліна вырасьце.

Чаму ні скажыш, ці есьць там што? Ой, чаму? Страш-ная воля Бога ў творчасці.

— Прасьці, дзядуля мой,—запантаў Лявон,—што ў ва-даверці тэй радка калі помніў на цябе.

Як быў у вялікім месці на гаю, успамінаў свае гэтае беднае кладзішча і думаў тады, бо ішчэ меў ахвоту жыць,—пастаўлю на дзедавай магілцы камень цвёрды с надпісам: «Дзед мой Лукаш Гаурылавіч Літвіновіч».

Ні дэвалюся, і на што яно? ці ні ўсе роўна? Вот пры-нясуць і Лявона Літвіновіча на вечны спакой. Хутчэй забу-дуцца ўсе, і лешчэ ішчэ.

А яна?

... Далае грукат вуліцы мясцовай. Са сталавай чуваць бразгатню нажоў і відэльцаў. За другімі дэвармі—вяселы го-ман і сьмех. А тут яна за роялем. Цененікая, быць былінка, троху на бок галоўку схіліўшы ніўгледна і прыгожа бегае пальчыкамі па пішчыках і, мусіць, забылася і ніўважае, што ен тут, маучлівы і зачараваны гукамі азіннымі, балюча зма-гаецца з вялікім разладам душы, воч з яе ні зводзіць, шука-ючы падмогі ў віханню сваім, на яком шляху найсьці: да яе, да роднага гаю, ці да буззеншчыны? Не, ні сьвісьціся ім, ні пара яны...

Ці дэдаецца яна, шляхцянка бела-кволая, дэлікатная, ці дэдаецца ў тэй сваёй надаверці мясцовай, што схавайць ен свае каханне гарачае, свае мукі вялікія, свае расчараванне жыццёвае, схавайць от тут, пад старой бярозою, сярод поля ціхаго, нуднага, пры лозі с краскамі ўбогімі, ляжыць побач з дзядулькам сваім, васкоўцам лапцёвёныкім, сярод люду за-працаванага тваімі ж прэдкамі ўгнаёнаго,—ці дэдаецца яна?

А калі й то, ці пашкадуець сярод шляхецкіх, прыгожых, заможных, дэлікатных хланцоў, ці пашкадуець яго, што так верна любіў і што прыпынак вечны знайшоў у гэтым глухім кутку? Ці выявіць сабе поле гай, равочык паўкол яго, ста-дак, сьвіней і кароў на могільках? Парыюць свінні чалавечыя магілкі, а каровы, чэсаўшыся, крыж павалюць...

Ой, больна!

І гэта замест брацьбы, змаганьня з ніпрадаю, заміж зваеваньня земнай долі свайму народу ўгнаённаму, заміж ка-хання, жыццёвых чар і шчасця, замеж жыцьця маладога,—

— Крыж!

Крыж з надпісам, што брацішка рукою слабаю надрукуе чым-як:

— Тутакі пахавалі Лявона Літвіновіча (1890—1910гг.)

Адтуль пайшоў да хаткі-капілкі. Дэверы віселі на ад-ной завесі. На масту лежала жоўтае бир завае лісьце і шмат было лятучак—бярозавога сьмя. Адно цемнаватае ваконца, пад самай столлю, с пабітай шыбаю. Вецяр устаў туды праз дэверы да вакна і калыхаў вытыканы махрысты кончык бе-лага ручніка, баторым было падвязана дрэўлінае, старэнькае



уліцае Распяцце, прыбітае у вуглу. З боку яго быў чорны абразок Юрыя, што калоу доўгаю пікаю вужаку с трэма галавамі, а з другога—на адной руцэ вісела меншае, чорнінчае Распяцце. Другая рука, разам с кавалкам крыжы, на яком была яна прыбіта, валялася кінута на лаве,—от і увесь абставак каплічкі.

Лявон узяў гэтую руку і прыгледзіўся, як старанна была выразана яна у старыя годы набожнаю рукою прыгоннага чалавека.

Крануў лаўку, нага вывалілася. Так было ўсе, апушчана ў ўбога.

І Лявон з нейкай дайжэ радасна-злой прыемнасцю, якая бывае у дзіцёна, калі ен, посяля крыуды, выстагнацца і надумаецца, як памраць, і ўсе будучы на ем плакаць, гэтак Лявон падумаў: «Ніхай жа ні спраудзіліся тыя равейшыя латуценні аб зверхунай культуры краю, аб тым кладзішчу з мураванай аградаю, с прыгожаю капліцаю, с падрэзанымі дрэўцамі, кветкамі, крыжамі, памяткамі з дарагога камення, венцамі, крылатымі анеламі, песчанымі чыстымі сьцежачкамі.

Ніхай жа. Вот нічога ні абывося, ні задалося, і ўсе астанецца, як было соткі год. Заваленыя крыжы, зрытыя сьвінцямі магілы.

Бо ні памагалі Лявону у тых дасьціжэннях, а шкодзілі і насмехаліся. Самі вінаваты.

І ен тут мусіць ляжэ з усімі. І яго могілку зрыць пад сьвінак, а крыж, чухаючыся, заваліць.

Яшчэ раз азірнуў ўбогае роднае кладзішчо.

— Сьціце, родныя, і мяне жджыце гэтымі днямі! Пераскочыў пераз канаву і пашоў па мяжы да шляху.

Ні-то дым, ні-то туман быў далека-далека на небасхілі, пры лесі. Слалася часам белая павучына. Ужо засохлі камкі на заскароджанай паласе жыта. А на другой, калі прыгледзіцца, ужо вылезлі чырвоныя, маюпаценькія расточкі—рунь.

Калі падходзіў к шляху, с-пад лесу відаць клубіўся пыл. Ехалі паны на парцы стаеннікаў. Зьліцелі з гары на гаць. Затарыхцелі на гаці, на хворасту і мяллі і забабэкалі па масту.

— «Вот яны—гаспадары краю, каго павінны праклінаць

мы. А можа не? Які народ, такія паны. Не. А маем право праклінаць прадкаў вашых. Аналячыліся, ці абмаскалілі, калі родны народ астаўся самім сабою. Тыя веру змянілі, ды ні здолалі «хлопаў» перавярнуць. Браі згубілі, пад уладу чужых аддалі. Вот і панаехало ж іх у вашы дзедаўскія родныя і рукамі бацькоў нашых здабытыя, маенткі—гнезды, панаехало праклятых.

А народ адзі, нішчасны і пакінуты.

Праўда, шкода вас, трагічна і ваша панская доля, ды—ну вас, пракляцце на вас за нідбаласць вашу.

Вы панавалі, і родны край прапанавалі. Сьляшыя!

Вот згіблі вашы палацы, заглохлі і высечаныя сады і аллеі, заплылі і зараслі копанымі рукамі дзядоў маіх пруды і стаўкі, зьедзены мышамі дарагія малюнкi і кнігі, ўсе гіне і прападае без карысьці дзеля роднаго народу.

Пракляцце на вас!

Вот выходжу за край гнілога жалкаго гнезда вашаго і што я бачу?—Быццым толькі што пракладзеныя, гразныя, вузенькія дарожкі. там-сям шырайшыя, абсаджаныя па загаду царыцы-немкі бярозамі: гаці, ляды і балоты; куча хатак. як куча гною; цераз дзесятак верстаў—ўбогая царкаўка мужыцкая ці касцёл,—і ўсе, і ўся культура відочная, ўсе спадкаемство, што пакінулі сыном гэтай старонкі бацькі іхныя..

Бо вы панавалі, балявалі, па заграўніцах ездзілі, а дома жылі замкнуўшыся у сваіх палацах сярод безконцаго, пустэльнаго мужыцкаго мора, што крывавамі мазалямі з ўбогай зямлі золата вам выскрэбалі..

Так абурўся Лявон і сам сабе дзіваваў, што шчэ здолен так распаляцца на прызвычцы, як быццым то ні ўсе роўна цяпер.

Фазтон легка пракаціўся міма Лявона. Паня с сумнымі, дэлікатнымі вачамі пільна зірнула ў яго бок і кінула чужы прыкметна, калі датыкнуўся брылі. Можа дзівілася, адкуль ен сярод тутэйшай пустэльнасьці?

Старая паня, пад чорным вузлом, і галавы ні павярнула. Лявон пашоў па шляху ў другі бок, ні к дому, а ў Б.

— Самагубство...—часам шэптаў ен.

Гжак. 1916г.

М. Гарэці.

## Дарога.

Я. Колас.

Ад кургана да кургана,  
Ад гая да гая  
У пняў нітак легла цямяна  
Пуціна крывая.  
То лясок, то луг, то поле,  
То лужок зялёны..  
Эх, прастор, эх, воля, воля  
Да балот разгоны!..  
І куды бяжыш, дарога,  
Ткань нагі і кола?..  
І маўчыць пуціна строга,  
Безатказны долы.  
Ну, што ж? далей, гайда далей,  
За ўзгоркі тыя..  
Ні стрымання нам: мы—хвалі  
Ціхія рачныя.

## Высокі Бераг.

Высокі Бераг, родны мілы!  
Люблю я твой пешчаны скат  
І хвоек нізкіх гурт пахілы,  
Капцоў гранічных цэлы рад.

Люблю я лес, што над табою  
Высока ўзняў свае камлі:  
Зьвілісь карэні над вадою.  
Як бы вянок табе сплялі..  
Бруіцца Нёман мелкаводны  
У тваіх прыудалых берагох,  
У лозах ветрык вее згодны,  
І ходзіць шэпат у чаратох.  
Высокі Бераг, кут мой мілы!  
Люблю я жоўць тваіх пяскоў,  
Разложных хвоек гурт пахілы  
І ціхі гоман лязьнякоў.

1915 г.

## Разстанне.

Вечарэло і цімало,  
І гушчэлі цені;  
Поле моўчкі пазірало,  
Лес быў у задуменні,—  
Той стары лес, праз каторы  
Наша йшла дарога,  
А пад намі, на прасторы  
Божаго разлога  
Хмаркі згодна йшлі куды-то  
Сьветлай чарадою.

Сумам далё была спавіта,  
Як мы йшлі с табою.  
Удоўж дарогі разрасталіся,  
Высілісь хваіны,  
І маўчалі, ні гайдаліся  
Лапы іх, галіны.  
Пастаялі, разьвіталіся  
Мы с табой у лесі.  
Размыліся, пахаваліся  
У густым навесі  
Маладых ялін і хвоеў  
І бяроз пахучых.  
Жаль разстання сэрца кроіў,  
Ціхі жаль, пякучы.  
Я спыніўся—сэрца мгло,  
Сумна стало у лесі,  
Толькі лісьце шапацела,  
Бы той дождж па стрэсі  
У вечэр восені пастылы,  
У змрок спавіты шэры,  
Як твой вобраз знікнуў мілы,  
Дарагі без меры.



## Восянь у гаю.

Гай заціх, бы зачарован,  
Гук і сьпеў яго пахован,—  
Гай сумуе і маўчыць,  
Бы душа у час змеркання;  
Толькі песьней пахавання  
Вецер у лісьціцу зашуміць,  
А яно паміж камлямі  
Залацёнькімі роямі  
Заснуецца, задрыжыць  
І на дол, ужо зьмяртвелы,  
Так пакорна, так пісьмела  
С ціхім шэляхам ляціць...  
Ціха у гаю і маркотна,  
Толькі лісьцячко гаротна  
Штось-то смутнае гудзе.  
У гэтай мові ападаньня  
Песьню сумную змерканьня  
Думка чуткая вядзе.

Якуб Колас.

## Што робіцца у Мінску?

Перажыўшы у новай абставі пару тыдняў, Мінск уваходзе ў звычайную калею жыцця. Крыху ішчэ трудна прывыкаць да нікарых парадкаў, злашча да тых, на якія німа ішчэ ніякіх законных пастановаў.

Так, праўдзівай балачкай абыватэляў-мінчан зьяўляецца «курс рубля». Справа гэтая: спачатку, як толькі паявіліся нямецкія акупанцыйныя грошы, ішлі яны па свайму звычайнаму курсу; (г. зн., па пано, якую і паказуе лічба данай паперкі); праз пару дзён гэтыя ж самыя паперкі пачалі ісьці ў двойчы вышэй за расійскія (за 1 рб. расійскі давалі 50 кап. акупанцыйных). Праз дзён пару зноў «курс апаў» і «акупанцыйны» рубель раўняўся расійскаму рублю. Гэтак «курс» «падаў» і паднімаўся ўжо некалькі разоў. Як цяпер «стаіць курс» і сказаць трудна: амаль ні кожная крама мае сваю уласную «разпэнку», свае на гэта погляды і свой «курс». У нікарых рубель «керэньскі» лічыцца меншым за «парскі» рубель, другія акупанцыйныя грошы лічунь у двойчы даражэй і г. д. Путаюцца рахункі с «герэнкамі», «мікалаеўскімі», маркамі, акупанцыйнымі... Ускаламуцілі мінскія гандляры «курс рубля» і у гэтай мучэ ловяць у сваю кішэню і ні дробную рыбу...

Зьвоні з Расіяй, а нават і з бліжэйшымі гарадамі, покуль што, німа.

Група пачтовых чыноўнікаў хоча арганізаваць местовую пошту. З гэтай прапавыняй зьявілася яна да гарадзкой управы.

Прадстаўнік Гарадзкога харчовага х-ту вядзе перагаворы з германскай ула-

даю, каб улада намагла у харчовай справі. Яму абещалі, што нямецкая улада пойдзе на сустрэч: нібаўна выдаваць яна прадукты патрэбныя для шпіталю, прытулкаў і г. д.

Гадаўнічына рэвалюцый прайшла ціха і спакойна. Ніякіх сходак, ні маніфэстацый ні было.

Штодзённая адтрымліваюцца Віленскія газеты, у тым ліку і «Гоман», які зьдэнаў сабе шмат прыхільнікаў сярод мінчан.

## Уселякія весткі.

### Камісар па справам акупацыі.

Як даведываецца «Lok Anz.», мае быць назначан нямецкі імперскі канцлер дзеля спраў занятых зямель у прыбалтыцкім краю і ў Літве з мейсцам бытнасьці ў Берліне.

У гэтым урадзе мае быць сконцэнтравана палітычнае і эканамічнае ўпраўленне гэтых зямель, дык гэта паказвае, што на Ліфляндзію і Эстляндзію у справах праўна-дзяржаўных угледаюцца так само, як на Літву і Курляндзію.

На становішчы камісара быццам-то ўжо намечан праўдзівы тайны надрайчы і цяперашні дырэктар прускага міністэрства сельскай гаспадаркі, граф Робэрт Кэйсэрлінг. Як вядома, ён знаходзіцца цяпер у Румыніі.

### Літэратура і навука.

Школьныя падручнікі, выданыя ў Вільні ў часі нямецкай акупацыі (1915-1917 г.).

- 1) Родныя Зерняты. Кніжыца для школьнага чытаньня. Год II і III, навучэньні. Ляўкава, стр. 240, з рысункамі Злажыму В. Ластоўскі.
  - 2) Вершыя Чытанка. Кірыліцай і лацінкава, стр. 64) Кніжыца для беларускіх дзетак дзеля навукі чытаньня. Злажыму В. Ласт.
  - 3) Новы Лемэнтар—для беларускіх дзетак. (Ляўкава, з рысункамі, стр. 32). Злажыму і выдаў Янка Станкевіч.
  - 4) Задачкі для пачатковых школ. Год I, II і III навучэньня. Г. Юрэвіча. Пераклад В. Д. (ляўкава), стр. 112).
  - 5) Выпісы з беларускай літэратуры. Ададз. I. Пробкі літэратурнай мовы XIII—XIX стагоддзя. (ляўкава, стр. 16).
  - 6) Выпісы з беларускай літэратуры. Ададз. II. Духовныя песьні. (ляўкава, стр. 6).
- Іншыя кніжкі, выданыя ў Вільні ў часі нямецкай акупацыі (1915-1917 г.)
- 1) Нашы песьняры. Літэратурна-савяцкія нарысы Антона Наміны. (ляўкава, стр. 84).

- 2) Калісь. Сьпеўныя абразок на 2 акты Ф. Алехновича (кірыліцай, стр. 32, ір 16).
- 3) Што было і што будзе. Адбітка з газеты «Гоман». Петры з Арэнат. (ляўкава і кірыліцай, стр. 24, ір 16).
- 4) Загадкі. Сабраў і выдаў В. Ластоўскі. (ляўкава, стр. 24 ір 16).
- 5) Эканамічная эвалюцыя і беларускі рух. Адбітка з газеты «Гоман». А. Луцкевіч. (ляўкава, стр. 16).

### «Абарона сталіцы»

Надчас перанайменавання Пецербургу на Петраград, у Кіеві хадзіў на руках гэтакі верш украінскага пісьменніка В. Самойленкі:

Плеч і дэмант у сталіцы:—  
«Немцы йдуць!» Жыхары ўрад  
І хутчэй зьбірае раду.  
Як бы іх прагнаць назад.  
«Ні давайце Пецербургу!»  
Усе крычаць,—ён даў нам лэд.  
Ён жа вогнішчо, з ікога  
Ідзе абавязны дым і чад.

Тут спачынае ад культуры,  
Тут распусьцілі нашым сэд,  
Дзе на скурах і народцаў  
Сьлінь расійскіх рэграград.  
Ні прыдумалі міністры,  
Як пазбыць свой заніпад.  
— А паклічам старца Грышку,—  
Ці ні дасць якіх парад?

Ён ні толькі для паненак  
Повен чарау і прынад,  
Ён орамыды, хоць і просты  
Ён—дзяржаўных думак склад.  
Вось прышоў ён, і міністры  
Ва чарзе, усе стаўшы у рад,  
Да рук яго прышалі,  
Рускі творчы абрад.

І тагды, па цалаваньні,  
Ён сказаў ім: «Ну, наўрад  
Спадэвацца вам ратунку  
Ад палкоў і ад брыгад.  
Трэба шмат на гэта зброі  
І ваенны увесь дэклад.

Не,—вайзлей і схаваю  
Наш славетны стольны град.  
Хай ні знайдзе Пецербургу  
Ні адзін нямецкі гад.»

Удзяжнуўшы, памаліўся  
І пачухаў старца зад,  
Ды рэч: «Ніхай жа—будзе  
«Пецербургу Петраград!»

З 10-го нумару у «Вольнай Беларусі» пачне друкавацца сьмяхотная штука у 3-х дзях. Вінцука Дуніна-Марцінкевіча «Зальоты». Камэдыйя гэтая напісана ў 1870 г. мешанаю мовай польскай і беларускай і нігдзе ні друкавалася. Выпраўленая, яна зьявіцца у друку першы раз. Асобнага выданьня за хібнасьцю коштаў покі што ні будзе.

Рэдактар Я. Лёсік.

## А Б В Е С Т К А.

Мэханічная фабрыка Віленскаго Таварыства Сельскай Гаспадаркі у Арле (выселяная з Вільні), суліць усім каопэратывам сталевыя зубы (кляці) для барон—забіваць у дрэўляныя рамы.

Умовы прадажы і пробы высылаюцца почтай.

Адрэс для лістоў: Орел, Кромская 48, Склад Віленскаго О-ва Сельск. Хозяйств.

Адрэс для тэлеграм: Орел, Агрікультура.